

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХХ СТ.

У статті проаналізовано теоретичні та практичні проблеми виникнення та становлення дитячого будинку сімейного типу на українських землях у ХХ ст., включаючи законодавче регулювання форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та практику його застосування.

Ключові слова: Сімейний кодекс України, будинок сімейного типу, діти-сироти.

Важливим кроком для становлення України, як правової соціальної держави є прийняття низки законів, спрямованих на реалізацію прав уразливих категорій населення. Такими є діти – сироти та діти позбавлені батьківського піклування.

Питанню влаштування дітей – сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування відведено окремий розділ Сімейного кодексу України (СК), що містить в два рази більше норм в порівнянні із старим кодексом.

При цьому значна їх кількість не позбавлена недоліків, для подолання яких необхідно внести ряд законодавчих коректив. Для цього, в свою чергу, важливим є вивчення історичного досвіду становлення інституту дитячого будинку сімейного типу.

Питання історичного розвитку дитячого будинку сімейного типу є предметом дослідження таких вчених, як О. Шипіленко, В. Москалюк, М.К. Улішер, І. Покровський і інші. Однак, у даних наукових дослідженнях розглядається лише історичний розвиток таких форм влаштування дітей позбавлених батьківського піклування як опіка та піклування. Поза увагою залишаються такі форми влаштування як прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу тощо.

Тому, дослідження питання історичного розвитку дитячого будинку сімейного типу є важливим та цікавим, у зв'язку з прийняттям нових цивільного і сімейного кодексів України.

Так, тривають і досі в юридичній літературі дискусії щодо існування дитячого будинку сімейного типу на українських землях у ХХ ст. Адже економічний розвиток Росії в цей період (у складі якої перебувала Україна) не міг не позначитися на проблемах, пов'язаних з влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У кріпосній Росії піклування про дітей-сиріт було розподілене між окремими відомствами [4, с. 26]. З 18 грудня 1890 року з'явилися Тимчасові правила про прийом немовлят. Незабаром – в 1894 році вони були замінені правилами постійними, такими, що діяли до жовтня 1917 року [4, с. 26].

Після революції 1917 р., коли молода радянська республіка зіткнулася з масовим осиротінням і безпритульністю, основною (якщо не єдиною) формою влаштування стали державні дитячі будинки. У 1918 році всі діти були оголошені державними і до 1989 року розширювалася мережа різноманітних форм дитячих будинків. Ця ідеологія позначилася і на тому законодавстві, яке почала приймати нова радянська держава.

Перший сімейний кодекс РРФСР 1918 року відображав негативне ставлення до усиновлення і практично забороняв його. Це пояснювали тим, що нібито усиновлення використовувалося як замаскована форма експлуатації праці неповнолітніх сиріт та бездоглядних дітей [5, с. 9].

В Україні перший Кодекс законів про сім'ю, шлюб, опіку та акти громадянського стану був прийнятий у липні 1919 року. Він містив дві статті про усиновлення, які наголошували, що усиновлені, прийомні діти та приймаки по відношенню до всиновителя та всиновителів по відношенню до всиновлених, прийомних дітей та приймаків, якщо усиновлення мало місце до видання цього Кодексу, прирівнюються до родичів за походженням, а усиновлення, яке мало місце після набрання чинності цим Кодексом, не породжує ніяких цивільних обов'язків і прав для всиновителів та усиновлених. Але через те, що на Україні почалися воєнні дії (наступ денікінських військ), цей перший сімейно-шлюбний кодекс УРСР фактично ніколи не набрав чинності, завдяки чому на Україні інститут усиновлення продовжував існувати як ще один різновид сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Ще одним способом влаштування покинутих дітей у сім'ю, що на деякий час замінив усиновлення, стало приймацтво, яке передбачалося Земельним кодексом 1922 року. Правову природу цього інституту свого часу визначила З. Чирикова, яка охарактеризувала його як «двосторонній договір, укладений особою, яка пропонує свою трудову допомогу в роботі селянського двору, та двором, що приймає цю особу на рівних з усіма іншими

членами цього двору умовах» [13, с. 88]. Нею ж було проведено межу між прийомцтвом та усиновленням [10, с.105].

Після створення у 1922 році СРСР розпочалися великі кодифікаційні роботи по створенню нового сімейного законодавства. У цей період знову з'являється тенденція до передачі бездоглядних дітей на виховання сім'ям робітників та селян. У 1926 році були прийняті нові Кодекси законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану РРФСР та УРСР. Ці два кодекси мало чим відрізнялися один від одного. Одним із головних їх досягнень стало відновлення інституту усиновлення.

В Україні виник інститут патронату, який встановлювався Кодексом законів про народну освіту 1922 року. Цей Кодекс, запроваджуючи інститут патронату, на жаль, не забезпечував детального його регулювання. Патронат установлювався як засіб боротьби з бездоглядністю та правопорушеннями.

У роки Великої Вітчизняної війни був відроджений інститут опіки і патронату, який був скасований в перші роки радянської влади. У 1936 році знов з'явився термін «патронат», який безпосередньо пов'язаний з ухваленням ВЦИК і СНК РСФСР ухвали «Про порядок передачі дітей на виховання (патронат) в сім'ї трудящих». У 1943 р. був прийнятий спеціальний Наказ Наркомпроса про передачу сиріт робочим і колгоспникам на патронат за договором, з виплатою зарплат і допомоги дітям.

Найбільшого поширення патронат набув у роки після Другої світової війни, коли з'явилася нова хвиля бездоглядних дітей та дітей-сиріт, які потребували піклування, а держава за допомогою дитячих закладів для таких дітей не в змозі була подолати це явище, викликане війною.

У 50-і роки М. С. Хрущов проголосив, «інтернат – краща форма дитячих будинків», і в нашій країні збільшилася помітно кількість інтернатів для дітей-сиріт. Після війни, в 1945 р., було створено більше 650 дитячих будинків для дітей, які у війну втратили батьків.

З 1960 р. стали активно упроваджуватися школи – інтернати для дітей – сиріт. Багато шкільних дитячих будинків було перетворено в школи – інтернати [4, с.5].

Принцип сімейного виховання як передумови формування гармонійної особистості дитини, позбавленої батьківської опіки, був визначений австрійським педагогом Германом Гмайнером, який розробив систему функціонування містечок для дітей-сиріт із сімейними формами виховання – «SOS-Kinderdorf». У розвитку виховних інституцій для дітей-сиріт Г. Гмайнер виступав за форми виховання, максимально наближені до сімейних, за спільне навчання і утримання хлопчиків і дівчаток. Гаслами виховної системи, запропонованої Г. Гмайнером, стали поняття «захищеність», «домашнє вогнище», а основними пріоритетами – «розуміння» і «любов» [13].

У Радянському Союзі дитячі містечка за принципом Г. Гмайнера почали створюватися у формі

дитячих будинків сімейного типу. Їх організатором став Дитячий фонд ім. Леніна. У 1987 р. згідно з постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо корінного поліпшення виховання, навчання та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, залишених без батьківського піклування» розпочалася дослідно-експериментальна робота з визначення оптимального типу закладів для виховання та розвитку дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою їх влаштування від часу народження до початку трудової діяльності.

Збільшення кількості соціальних сиріт у країні спонукало уряд СРСР до чергового кроку в бік поліпшення умов виховання та навчання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, шляхом передачі їх на виховання в сім'ю, завдяки чому в 1988 році з'явилася нова форма влаштування зазначеної категорії дітей – дитячі будинки сімейного типу [11]. Відповідно до п. 1.1 Тимчасового положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого Наказом Державного Комітету СРСР з народної освіти від 23.10.1989, дитячий будинок сімейного типу став новою, експериментальною формою виховання та соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, і являв собою:

1) дитячі містечка, розраховані на 150–200 дітей, що складалися з окремих багатокімнатних будинків, у яких проживали сім'ї, що взяли на виховання не менше десяти дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків;

2) окремі сім'ї, які взяли на виховання не менше п'яти дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, що проживали у багатокімнатних окремих квартирах або спеціальних житлових будинках [1].

Із прийняттям Тимчасового положення про дитячі будинки сімейного типу в СРСР з'явилася велика кількість таких будинків. І згодом виникла потреба у новому, постійному і більш досконалшому положенні, яке було прийняте Кабінетом Міністрів України 27 квітня 1994 року.

26 квітня 2002 р. Постановою КМУ було затверджено Положення про прийомну сім'ю, де визначено засади влаштування дітей до прийомної сім'ї, статус прийомних батьків, їх права та обов'язки, матеріальне забезпечення прийомної сім'ї, фінансування прийомних сімей.

З прийняттям Кодексу про шлюб та сім'ю України у главі 14 було визначено поняття та умови усиновлення (удочеріння), введено централізований облік дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, облік дітей, які можуть бути усиновлені, та облік осіб, які бажають усиновити дитину. У главі 15 визначено правові засади опіки і піклування, порядок формування органів опіки і піклування.

У 2002 р. прийнято новий Сімейний кодекс України Розділ IV якого присвячений влаштуванню дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування Глава 20-2 присвячена дитячому бу-

динку сімейного типу, яким згідно ст. 256-5. є окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

26 квітня 2002 р. Постановою КМУ було затверджено Положення про дитячий будинок сімейного типу, де під дитячим будинком сімейного типу розуміється окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

13 січня 2005р. було прийнято Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», де визначено законодавство України про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт.

Таким чином, проаналізувавши історичний розвиток форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування можна зробити висновки:

1. Усыновлення і опіка, як форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування ніколи не могли повністю вирішити проблеми влаштування дітей-сиріт. В зв'язку з цим держава намагалась знайти інші форми влаштування: передача дітей у спеціальні державні установи, передача на патронат, в сім'ю.

2. Дитячий будинок сімейного типу є історично складеною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

3. Дитячий будинок сімейного типу виник після появи усіх інших форм влаштування дітей. Історично першими закріпились у ХХ ст. такі

форми влаштування сиріт як опіка (піклування) і усыновлення, потім спеціальні державні установи, прийомна сім'я і лише потім – дитячий будинок сімейного типу.

Література

1. Бюлетень Державного комітету по освіті СРСР. 1990. – № 2.

2. Из истории опеки. //www. usynovite.ru/experience/history. – С. – 3.

3. История меценатства //www. usynovite.ru/experience/history.

4. Из истории усыновления в России //<http://www.usynovite.ru/experience/history/chapter1/>с. 26.

5. *Гойхбарг А. Г.* Брачное, семейное и опекуновское право Советской республики. – М., 1920. – С. 9.

6. *Москалюк В. Ю.* Дитячий будинок сімейного типу як форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування (цивільно-правовий аспект) Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2003. – 23 с.

7. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про створення дитячих будинків сімейного типу» від 17.08.1988 року № 1022 // СП СССР – 1988. – № 30.

8. Сиротские учреждения в России. Исторический обзор //www.Wikipedia / Adoption in ancient Rome. – pg-2.

9. *Смельський І. П.* Приймацтво // Вестник советской юстиции. – 1925. – №3(37). – С. 105–106.

10. Хрестоматія з історії держави та права України. – Т. 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / Уклад. В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Ін юре. – 1997. – С.48.

11. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про створення дитячих будинків сімейного типу» від 17.08.1988 року № 1022 // СП СССР – 1988. – № 30.

12. *Чирикова З.* Примачество и усыновление // Вестник советской юстиции. – 1927. – № 8. – С. 88–89.

13. *Брускова Е. С.* Семья без родителей (социально-педагогическая система Г. Гмайнера). – М., 1993. – 180 с.

О. О. Свижа

Исторические аспекты возникновения и становления детского дома семейного типа на украинских землях в XX ст.

В статье проанализированы теоретические и практические проблемы возникновения и становления детского дома семейного типа на украинских землях в XX веке, включая законодательное регулирование форм устройства детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки и практику его применения.

O. O. Sviga

Historical aspects of the emergence and development of family-type children's home in the Ukrainian lands in the twentieth century.

The article discusses theoretical and practical problems of building and development of children's family type in the Ukrainian lands in the twentieth century. Including legal forms of regulation of placement of orphans and children deprived of parental care and the practice of its application.